

ELS MUSEUS DEL SISTEMA TERRITORIAL DEL mNACTEC I LA INDUSTRIALITZACIÓ CATALANA AL SEGLE XX

Jaume Perarnau i Llorens

*Director del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya
Doctor en Història de la Tècnica.*

1 - El patrimoni científic i tècnic dins de l'evolució del concepte de patrimoni cultural

La idea de patrimoni cultural, entès com a conjunt del llegat que una societat transmet de generació a generació i que inclou tots aquells béns, en qualsevol forma o manera, i en qualsevol àmbit o especialitat, que configuren el conjunt de béns col·lectius que pertanyen a una nació, a una societat o a una col·lectivitat és un concepte relativament nou. Pensem que no serà fins a l'època del renaixement, a partir del segle XVI, que apareix la idea de col·leccionar i apropiar-se dels elements més destacats de la bellesa clàssica, grega i romana fonamentalment, com a simbologia d'antiguitat, tradició o llinatge ja sigui d'un estat, un territori o una família.

Pròpiament el concepte de patrimoni cultural no apareix fins ben entrat el segle XVIII. Als factors estètics i històrics d'aquells béns "antics" s'hi incorporen conceptes identitaris i/o nacionals. S'hi afegeix la idea de pertinença cultural a una col·lectivitat social concreta i determinada. Amb la revolució francesa la suma dels tres valors, estètic, històric i identitari determinarà què pot ser considerat patrimoni cultural (o col·lectiu) i què no. Aquest concepte, que es concretarà a finals del segle XVIII, fa referència exclusivament a un primer criteri patrimonial que inclou exclusivament objectes, obres i edificis per a ser observats i disfrutats. Per tant, solament tindran cabuda en aquest apartat o àmbit el que avui en dia anomenem obres d'art.

Això vol dir que la identificació de béns de caràcter científic o tècnic al llarg de l'evolució humana no han tingut cap sensibilitat o consideració al respecte d'esdevenir elements identitaris, històrics o estètics del conjunt d'una societat?. No. Però si que és cert que fins ben entrat el segle XIX aquesta aspecte de la cultura conjunta d'una societat no serà considerada o tinguda en compte per la seva pròpia societat. Cal recordar, però, que ja al segle XVII, i especialment al XVIII, apareixen i existeixen els "Gabinets de Curiositats" o "Cambres de les Meravelles", conjunts barrejats d'objectes singulars, rars i exòtics per a una societat, que col·leccionen i conserven particulars prohoms d'aquella societat. Aquelles col·leccions de prínceps i nobles, remots precedents dels museus científics, i que sovint eren utilitzades com a forma de propaganda, prestigi, ostentació i poder del seu propietari, inclouen elements dels tres regnes del món natural (mineral, vegetal i animal) identificats i classificats sistemàticament. Eren col·leccions nascudes de la curiositat i de la passió per atresorar, però també d'una voluntat de recerca científica, a partir d'objectes extraordinaris, exòtics, estranys o inusuals, ja siguin naturals o artificials. Entre aquests cal esmentar el Kuntskammer del rei Rodolf II d'Habsburg, a Praga (1612), el museu Wormiani, de l'erudit danès Olaus Wormius, (1655), el museu Cospià, a Bolonya, del gran noble Ferdinando Cospi (1677), l'Ashmolean Museum, creat per la universitat d'Oxford (1683) o la col·lecció del tsar Pere el Gran, a Sant Petersburg. En el cas de l'àmbit cultural català cal destacar i reivindicar l'excel·lent col·lecció recollida

a Barcelona durant el segle XVII i primers anys del XVIII per la família Salvador, reconeguda nissaga d'apotecaris i naturalistes.

Un fet a banda, però, que marcarà notablement el futur dels museus de ciència i tècnica, serà el fet que mentre els grans nobles i governants de la societat europea del moment encara competien per veure qui tenia la col·lecció d'objectes singulars o rars més àmplia i destacada, a Londres, l'any 1753, es crea el British Museum. Un museu dedicat a lloar la grandesa de l'imperi britànic però que ho fa en base a la col·lecció d'objectes que havia anat recollint el físic i científic Hans Sloane. És a dir, el primer i un dels museus "nacionals" més importants del món, es va crear en base als béns i avenços de la seva tradició i el seu coneixement científic i tècnic. No oblidem que ja l'any 1707, també a Londres, s'havia creat la Societat d'Antiquaris de Londres, destinada inicialment no a recollir solament objectes d'art i si, també i de forma destacada, objectes del coneixement científic i tècnic d'arreu del món. L'antiquari, en aquella època, era una persona interessada en l'estudi i el coneixement del passat, en particular de les restes físiques del passat.

A finals del segle XVIII, amb el canvi social que arreu del món es produeix, es canvia també la idea d'un bé vell per passar al concepte d'un bé antic. Es revaloritza el patrimoni antic, fonamentalment el dels imperis i grans potències per a la seva pròpia autoafirmació i publicitat, i apareixen els grans museus nacionals clàssics. El Louvre es crea el 1793 però immediatament, el 1794, també es crea el Musée des Arts et Métiers, destinat a recollir, lloar i engrandir els avenços científics, tècnics i industrials que s'estaven produint en aquells moments a França. S'inicia, doncs, l'època d'or dels museus clàssics.

Amb la Il·lustració i la industrialització es produeixen uns grans i destacats canvis en el concepte de Patrimoni, que portaran a una "caça" i recerca d'antiguitats, objectes destacats, rars, monumentals, etc. arreu del món, especialment d'aquells procedents dels antics imperis mediterranis i orientals per tal de completar les col·leccions del nou "museus" nacionals. En el cas del patrimoni científic i tecnològic, tot i formar part important d'aquelles col·leccions que s'estan creant, és cert que encara no formaran part destacada de l'imaginari social i col·lectiu pel propi fet de la seva proximitat en el temps, el seu coneixement i ús habitual i la inexistència de la singularitat o raresa d'altres objectes totalment desconeguts pel conjunt de la societat.

Tot i l'existència de museus i col·leccions que ja conserven i estudien béns científics i tecnològics, a nivell de conscienciació col·lectiva de la societat, caldrà esperar fins a meitats del segle XX per tal que el patrimoni científic, tècnic i industrial es consideri i formi part del conjunt del patrimoni cultural d'una societat, malgrat l'origen de bona part de les principals col·leccions i museus més importants del món sigui, precisament, aquest. A partir dels anys 1940-1950, es generalitza la idea de que els objectes industrials, científics i tècnics no són béns obsolets i vells i passen a tenir la consideració d'antic i d'objecte patrimonial. Es frena la destrucció del món tècnic i industrial, del propi patrimoni del món contemporani, i s'inicia un ràpid i ampli procés de sensibilització social. I aquest desconeixement que es va mantenir al llarg del segle XIX i bona part del XX, malauradament, encara es manté en algunes ments que es situen conceptualment en aquells passats segles.

A partir del final de la Segona Guerra Mundial (1939-1945) es produeix una nova "gran revolució industrial". Es produeixen grans canvis tècnics, econòmics i socials que, en

molt poques dècades, canviaran completament el món. No solament va canviar la tecnologia, també els conceptes i idees socials i polítiques, el pensament, els costums, les formes d'organitzar el treball, etc. Els béns materials de la societat industrial ja es consideren part del conjunt del patrimoni cultural d'aquella mateixa societat, molt especialment a partir de l'arrancada de la seva pròpia desaparició (crisi anys 1970). Ens trobem, doncs, davant de la primera generació al llarg de tota la història universal, que conserva, valora i difon elements mobles, immobles i immaterials que ella mateixa coneix, ha fabricat i ha utilitzat de forma global i conjunta.

2 - El procés d'industrialització català i la singularitat del seu patrimoni

L'any 1984 Jordi Nadal donava el títol de "*Catalunya, la fàbrica d'Espanya*" a la magnífica exposició del Mercat del Born, a Barcelona, que ell comissariava i que donava a conèixer el singular model d'industrialització català, posava en valor un excepcional ventall d'elements patrimonials mobles d'especial interès i singularitat i, a la vegada, refermava la inexcusable necessitat històrica, patrimonial i identitària de que Catalunya disposés d'un Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica, creat, finalment, aquell mateix any.

En aquella mateixa exposició, els seus autors, materialitzaven d'una forma entenedora i destacada, per a tota la ciutadania, que la industrialització de Catalunya, a més a més d'haver representat que el país hagués estat el motor o la locomotora del desenvolupament de tota la resta de l'estat, aquest procés havia estat singular i excepcional. Així, Catalunya, va esdevenir una illa industrial dins del propi estat espanyol i, també, una avançada industrial en tot el conjunt de la Mediterrània, conseqüència i tradició del seu passat manufacturer i comercial. A la vegada aquest avançat i ràpid procés d'industrialització es produeix en un país que no té excedent de recursos naturals ni energètics, ben al contrari, i, que no es concentra en unes determinades àrees sinó que s'especialitza i distribueix arreu del seu petit territori.

La implantació d'aquest nou sistema productiu, a finals del segle XVIII i començaments del segle XIX, va fonamentar-se en uns importants canvis i creixements econòmics continuats que, al mateix temps, implicaran els més importants canvis socials que s'han produït al llarg de la història de la humanitat. Efectivament la industrialització va representar un canvi total de la societat i no solament en els aspectes productius sinó també en tots els aspectes de la vida dels seus ciutadans, destacant-ne una major diferenciació entre classes socials, un increment del benestar global i una progressiva equiparació de gènere. Ens trobem davant d'un món que finalitza i, a la vegada, davant d'una nova cultura social que haurà d'incorporar i adaptar-se a unes noves formes de disciplina laboral, d'organització, d'horaris, de límits territorials i personals, etc.

A més a més dels canvis econòmics i socials, es produeixen, també, importants canvis urbanístics i territorials. Amb el creixement de les grans poblacions industrials catalanes apareix un nou tipus d'establiment industrial: la fàbrica (*factory system*) i un nou tipus de ciutat i d'urbanisme, amb una important necessitat de serveis i de comunicacions. Aquests factors i elements de màquines, fàbriques, mitjans de comunicació i serveis configuraran els elements mobles i immobles que, a dia d'avui, constitueixen el gruix del patrimoni de la societat industrial.

Si Catalunya ja és una singularitat dins del procés d'industrialització espanyol i europeu, ho és, també, i a més a més, pel fet que bona part dels seus industrials construïren les seves fàbriques, ja a començaments del segle XX, amb una personalitat i influència artística molt present i determinada, majoritàriament, pel corrent modernista de l'època. L'altre gran element i singularitat patrimonial a destacar serà el fenomen de les colònies industrials.

Aquests seran els trets generals del patrimoni industrial català que, basant-se en el seu propi procés d'industrialització, anirà assumint les generalitats i singularitats globals del patrimoni industrial: elements mobles (intercanviables, no únics i produïts en sèrie) + elements immobles (varietat territorial i de sectors productius, influència estètica i colònies industrials) + elements intangibles (testimoni de la creativitat humana, de la societat industrial, del coneixement "viu" i del paisatge industrial). Tota aquesta barreja d'elements, de singularitats, d'orígens, d'idees, d'aportacions, de canvis i de vies de treball i recerca configuraran un exemplar i modèlic sistema museològic per a explicar, en el conjunt del territori català, aquests elements culturals, patrimonials i identitaris de la societat industrial catalana: la xarxa temàtica del Sistema Territorial del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (mNACTEC).

3 - El Sistema Territorial del mNACTEC

Com ja s'ha apuntat anteriorment, durant el segle XIX, juntament amb la creació de museus que valoritzaven i reivindicaven l'art i les restes materials de civilitzacions molt anteriors a la pròpia, es va començar a valoritzar, també però d'una forma molt més esparsa, aquells objectes d'ús quotidià que anaven canviant, les innovacions tecnològiques que apareixien i el canvi del propi model social en que es vivia. Així van crear-se els primers museus que es van convertir en expositors de l'evolució tècnica de la seva pròpia societat: Musée des Arts et Métiers (1793, a Paris), Science Museum (1863 a Londres) i Deustches Museum (1903 a Munic). A Catalunya, pionera en implementar el nou model de la societat industrial a Europa, també es va preveure aquesta nova tipologia de museus amb el Decret de creació d'un Museu de la Indústria i la Tècnica per part de la Generalitat Republicana l'any 1938. Malauradament la guerra civil (1936-1939) va impedir que també en el camp de la museologia científica, tècnica i industrial Catalunya fos novament capdavantera.

Coincidint amb els primers moviments de revalorització del patrimoni industrial que es donen a Europa (1965, *Euston Station*, a Londres), a Catalunya diferents particulars, empreses i entitats públiques comencen a formar diferents col·leccions temàtiques i específiques basades en objectes tècnics i industrials a la vegada que, també, apareix per primer cop la valorització i recuperació del propi edifici de producció industrial com a referent del patrimoni cultural. En el primer grup podem esmentar el Museu del Joguet, a Figueres, la Col·lecció d'Automòbils Salvador Claret, a Sils o bé la Col·lecció d'objectes de cinema de Tomàs Mallol, a Girona. Del segon grup mereix un reconeixement molt especial la inauguració l'any 1965 del Museu-Molí Paperer de Capellades. S'iniciava així tot una "revolució" de la museologia moderna que tendia a explicar els avenços i processos productius en el propi lloc on aquests es produïen, en el

seu propi entorn, en el seu propi territori. Apareixien els Ecomuseus, els Centres d'Interpretació, els museus a l'aire lliure, etc. Diferents sistemes i matisos per a explicar el mateix: el patrimoni d'una societat de base i component plenament industrialitzada en el seu propi entorn, en el seu propi paisatge, en el seu propi territori.

Tots aquest canvis i noves manifestacions que volien i permetien veure, explicar i conèixer els espais productius, els habitatges, les cases de l'amo, els espais de producció, de lleure, etc. d'una societat industrial, en els seus diferents àmbits i especialitats productives, va concretar-se, impulsat pel Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, en la creació, l'any 1984, del Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (mNACTEC) i, poc més tard, en l'inici i expansió del seu Sistema Territorial (ST).

Amb una nova concepció museològica i una nova idea innovadora, creada per Eusebi Casanelles, primer director del museu (1984 a 2013), el Sistema Territorial del mNACTEC vol explicar el procés i història de la industrialització a Catalunya no en un edifici concret sinó a través de diferents museus i llocs d'interès patrimonial situats en els propis llocs que van ser protagonistes del canvi social i tecnològic del país. L'organització museística que el STmNACTEC ha desenvolupat al llarg del territori és conseqüència de la voluntat de vertebrar una política de museus industrials i tècnics de Catalunya per tal de fer conèixer la industrialització catalana i per difondre la cultura científica i tècnica.

Per portar a terme aquestes accions, s'han aprofitat alguns recursos patrimonials que ja existien i s'han potenciat les energies de persones, institucions i ajuntaments quan han desitjat endegar una acció museística en el camp de la tècnica i el patrimoni industrial en el seu municipi. La majoria dels museus, doncs, s'han creat en llocs productius històrics originals, molts dels quals estan situats en comarques especialitzades en un tipus concret de producció. La industrialització catalana va tenir una sèrie de trets que han atorgat al seu patrimoni un valor singular i que han possibilitat la creació de l'actual organització del Sistema Territorial del mNACTEC. En primer lloc, va ser capdavantera a l'àrea mediterrània i, per aquest motiu, hi trobem els edificis més antics de la mateixa. En segon lloc les empreses es van concentrar i diversificar per tot el seu territori i, aquest, es va convertir en una espècie d'illa industrial que estava allunyada del nucli important, situat al nord d'Europa. Finalment els centres productius, fàbriques, mines, etc., van gaudir d'unes característiques pròpies, especialment en referència a la seva original arquitectura, que els fa elements destacats i emblemàtics.

La creació del Sistema Territorial del mNACTEC ha estat, de llarg, la principal aportació conceptual a la museologia científica i tècnica europea organitzada com un sistema de museus amb gestió pròpia de cada un d'ells. Cada centre ha de ser singular, específic i especialitzat en determinat sector productiu que permeti exposar i manifestar les pròpies característiques de la nostra història industrial: diversitat sectorial i expansió territorial pel conjunt del país.

A dia d'avui, el Sistema Territorial del mNACTEC, regulat per Llei, és format per 26 museus i llocs d'interès patrimonial repartits per tot el territori català que són un referent inexcusable per fonamentar el coneixement i divulgació no solament de la història de la ciència, de la tècnica i del procés d'industrialització de Catalunya, sinó també de la seva més moderna innovació tecnològica, dels processos productius de la seva societat, de la història de les seves empreses i del conjunt de tots aquells elements

mobles i immobles que identifiquen un model social, econòmic i cultural en constant procés de canvi i evolució (patrimoni de la societat industrial).

Constitueixen i formen el Sistema Territorial el propi mNACTEC, a Terrassa, amb les seves 3 seus pròpies (Museu del Ciment de Castellar de n'Hug, Farga Palau de Ripoll i Colònia Sedó d'Esparreguera); un grup de 6 museus reconeguts i declarats per la Llei de Museus com a museus-secció: Museu-Molí Paperer (Capellades), Museu de la Pell i Comarcal de l'Anoia (Igualada), Museu del Suro (Palafrugell), Museu de les Mines de Cercs (Cercs), Ecomuseu-Farinera de Castelló (Castelló d'Empúries), Museu Industrial del Ter (Manlleu) i 16 museus i llocs d'interès patrimonial especialitzat com són: Museu del Ferrocarril de Catalunya (Vilanova i la Geltrú), Museu de la Tècnica (Manresa), Museu de l'Estampació (Premià de Mar), Museu Hidroelèctric de Capdella (La Torre de Capdella), Museu de les Mines de Plom (Bellmunt del Priorat), Museu de la Rajoleta "Pujol i Bausis" (Esplugues de Llobregat), Museu de la Colònia Vidal (Puig-reig), Col·lecció d'Automòbils "Salvador Claret" (Sils), Fassina de l'Espluga (L'Espluga de Francolí), Serradora d'Àreu (Alins), Salines de Gerri de la Sal (Baix Pallars), Mines i Parc Cultural de la Muntanya de Sal (Cardona), Museu de la Torneria (Torelló), Patrimoni Històric i Industrial de Ferrocarrils de la Generalitat (La Pobla de Lillet-Ribes de Fresser), Centre d'Interpretació del Ferrocarril (Móra la Nova) i Museu de la Mecanització Agrària "Cal Trepal" (Tàrraga).